

Галина Єльнікова
ІІТО НАПН України

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Професійно-технічна освіта є основним постачальником трудових ресурсів країни і має значний вплив на процеси соціально-економічного розвитку суспільства на національному, регіональному та галузевому рівнях. Від якості підготовки робітничих кадрів залежить загальний економічний розвиток держави, саме тому професійна підготовка в професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) має відповідати запитам конкретних робочих місць. Ринок праці визначає потребу у кваліфікованих робітниках та рівень їх компетентності. Існуюча система підготовки робітничих кадрів в Україні не задовольняє потреби ринку праці, оскільки не відповідає вимогам суб'єктів господарювання. Це пов'язано із застарілою матеріально-технічною базою, недосконалістю кваліфікаційних характеристик на професії та види робіт, державних стандартів професійно-технічної освіти, недостатнім рівнем підготовки педагогічних працівників. Тому подальший розвиток професійно-технічної освіти України неможливий без досягнення європейського рівня освітніх стандартів з урахуванням національних особливостей, що обумовлює необхідність модернізації, розширення функцій професійно-технічної освіти, її трансформації в професійну освіту і навчання.

Для здійснення реформування професійно-технічної освіти в Україні важливого значення набуває наукова основа спрямованих перетворень різних сфер людської діяльності, частку якої складає управління професійно-технічною освітою. Вироблення такої основи можливо за допомогою методологічних знань, які спрямовують логічну обробку понять і дають змогу проникати в глибину явищ реальної дійсності.

Розкриємо філософію цього питання.

Будь-які перетворення, що здійснюються на науковій основі, завжди

ефективні й дієві, бо враховують закономірності і природовідповідний розвиток об'єкта перетворень.

Для виділення або створення наукових основ спрямованих перетворень (спрямованого розвитку) будь-якого об'єкта необхідно осмислити взаємозв'язок методології, теорії й науки як компонентів соціально значущої людської діяльності з пізнання та перетворення реальної дійсності.

В історичному плані методологія виникла як спеціальна галузь раціонального пізнання в ході засвоєння суб'єктивно нових знань і способів дії. Відомо, що процес пізнання складається із чуттєвого та раціонального етапів. Перший здійснюється на предметній та дієво-операційній основі. На другому етапі одержана інформація інтеріоризується у внутрішній план у вигляді понять, між якими за допомогою розумових дій встановлюються різнопланові зв'язки. Методологія описувала види цих зв'язків, способи їх встановлення, правила раціонального вибору порядку дій тощо. Абстрактно, це те, за допомогою і на підставі чого можна усвідомлено і в оптимальному режимі здійснювати процес пізнання.

Пізніше, з успіхами виробництва, розвитком техніки і культури методологія стала предметом філософської рефлексії. Її поняття розширились і усвідомлюються зараз як система соціально апробованих принципів і правил пізнання та дій по їх співвіднесенню з властивостями і законами об'єктивної реальності.

Реально складені принципи методології перетворилися у різні форми і нормативи логічно правильних довідних способів одержання значущих результатів. Отже, методологія становить основу, фундамент раціональних дій по досягненню результатів, а значить, і дій управління.

Теорія в перекладі з грецької мови означає «розгляд», «міркування». Виходячи із цього, можна зазначити, що основною функцією теорії є розгляд, тлумачення, пояснення, осмислення об'єктивної реальності. У довідковій літературі поняття «теорія» розглядається у двох аспектах. Перший з них розкриває еkleктичний набір структурних компонентів теорії і розглядає її як форму діяльності суспільно розвинутої людини, спрямовану на отримання знання

про природну і соціальну дійсність.

Так, у деяких джерелах теорія розглядається як особлива сфера людської діяльності та її результат, що включають у себе сукупність ідей, поглядів, концепцій, вчень про об'єктивну реальність [2, с. 328].

Інші джерела визначають теорію як учення, систему наукових принципів, які узагальнюють практичний досвід та відбивають закономірності природи, суспільства, мислення [4, с. 792].

Існує також визначення теорії як комплексу поглядів, уявлень; ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення будь-яких явищ дійсності [5, с. 649].

Другий аспект розглядає теорію у вузькому, упорядкованому вигляді як вищу форму організації наукового знання, що дає цілісну уяву про сутнісні зв'язки у певній галузі знання [2, 31, 4; 52].

Сучасна методологія науки виділяє чотири компонента такої теорії, це: вихідна емпірична основа, вихідна теоретична основа, логіка теорії (множинність правил логічних висновків та доведень у межах теорії), сукупність виведених у теорії тверджень з їх доведенням [5, с. 650].

Слід відзначити взаємопроникнення теорії і практики. Теорія «виростає» з практики, узагальнює її. Практика обґрунтовує теорію з одного боку, а з іншого - осмислюється, організовується, спрямовується теорією [2, с. 328].

Наука розглядається як сфера людської діяльності, як система знань, як галузь культури і як соціальна пам'ять людства. Результатом науки є сукупність набутих наукових знань [2, с. 227-228].

Наука тісно пов'язана з теорією. За допомогою теорії формується наукове знання, а за допомогою методів наукового пізнання будуються наукові теорії.

Для розробки наукових основ розвитку управління професійно-технічною освітою ми проаналізували зв'язки між методологією, теорією і наукою. Це дало змогу впевнитися в тому, що вони утворюють окремі галузі знання. Виділення об'єкту предмету і завдань цих галузей підтвердило їх тісну взаємодію, взаємопроникнення та діалогічну єдність. Аналіз значення кожної окремої галузі показало, що продуктом методології є організація процесу пізнання та оцінки

здобутих наукових знань; результатом теорії є пізнання реальної дійсності, а сама теорія як вищий продукт організованого мислення складає підґрунтя науки; результатом науки є практичне підтвердження теоретичних знань і сукупність здобутих наукових знань.

Таким чином, для організації цілеспрямованих перетворень будь-якого явища дійсності необхідно визначити його методологічні основи, здійснити теоретичну інтерпретацію наявного стану цього явища, проаналізувати фактори впливу, визначити тенденції його природного розвитку і сформулювати на цій підставі наукові основи спрямованих перетворень.

Методологічну основу управління професійно-технічною освітою складають закони, закономірності, принципи, функції, методи цього управління.

Однією з особливостей науки є її кумулятивний характер, що полягає в накопиченні попередніх результатів, які «не перекреслюються наступними успіхами пізнання, а тільки переосмислюються та уточнюються» [5, с. 394].

Результати аналізу літературних джерел дають змогу виділити істотні відомості, які треба враховувати при плануванні спрямованих перетворень, а саме:

- управління професійно-технічною освітою підкоряється закономірностям соціального управління;
- зміни треба вносити у зміст, структуру та технологію професійно-технічної освіти;
- можна внести зміни, які відповідають зовнішнім перетворенням (освітньої системи, суспільства в цілому) й одночасно, змінюючи управлінську підсистему, спрямовувати розвиток професійно-технічної освіти у бажаному напрямі;
- результативність спрямованих перетворень можна досягти за допомогою оперативного коригування: порядку зв'язків між суб'єктами управління, який обумовлюється характером завдання і можливостями виконавців; цільових функцій шляхом делегування повноважень виконавцям, збільшуючи ступені свободи;
- регулювання управлінської діяльності забезпечується встановленням

комунікативних зв'язків між її суб'єктами (закон зворотного зв'язку).

З подальшим розвитком ринкових відносин на початку ХХІ ст. важливими напрямками цілеорієнтованої модернізації професійно-технічної освіти стають зміст, технології, форми і методи навчання у ПТНЗ та на виробництві.

Зміст професійного навчання та створення укрупнених професій потребують подальшого розвитку для встановлення відповідності потребам роботодавців. Це активізує діяльність інституцій, які відповідають за науково-методичне й організаційне забезпечення розвитку професійно-технічної освіти. Так, співробітники Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України спільно з Департаментом професійно-технічної освіти та Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти МОН України підготували методичні рекомендації щодо розроблення стандартів з позицій компетентнісного підходу. Це дало змогу розробити проект ДСПТО з професії «Підручний сталевара конвертерного виробництва (конвектора)» (згідно з домовленістю із компанією СКМ) та розпочати розробку ДСПТО нового покоління з 11 інтегрованих професій будівельного, машинобудівного напрямку, сфери послуг, яких раніше не було на ринку праці.

Аналіз наукової літератури та інформаційно-аналітичних матеріалів Української державної служби зайнятості дав змогу з'ясувати, що балансу між попитом і пропозицією на кваліфіковані робітничі кадри на ринку праці не досягнуто. Спостерігається, з одного боку, дефіцит робітничих кадрів за рядом професій, з іншого – їх перенасичення за іншими професіями, що обумовлює необхідність визначення політики професійно-технічної освіти в умовах ринкових відносин, яка б була зорієнтована на задоволення потреб особистості в професійно-технічній освіті та забезпечення ринку праці кваліфікованими робітничими кадрами. За прогнозами спеціалістів у 2015 році потреба промисловості у кваліфікованій робочій силі в більшості регіонів України буде задоволеною лише до 40 %.

Для поліпшення становища у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Державній цільовій програмі розвитку

професійно-технічної освіти на 2011-2015 рр., у проекті Закону України «Про професійну освіту» передбачені радикальні зміни в сфері професійно-технічної освіти та визначено пріоритетні напрями її розвитку.

Умови сьогодення визначаються нестабільністю, яка орієнтує систему управління професійно-технічною освітою на активізацію внутрішнього потенціалу людини і створення умов для її природної самоорганізації, що сприятиме переводу освіти у відкриту систему.

Нестабільність характеризується порушенням внутрішньої або зовнішньої рівноваги керованого об'єкту з його оточенням. Відновлення рівноваги потребує оперативного коригування дій на основі поточного зворотного зв'язку з наступним прийняттям і здійсненням відповідного управлінського рішення.

Розвиток ринкової економіки в нашій країні неодмінно активізує адаптаційні процеси в усіх сферах людської діяльності, у т.ч. в управлінні професійно-технічною освітою.

Недостатнє методологічне і наукове забезпечення управління процесами адаптації висуває першочерговим завдання використання відповідної теорії управління професійно-технічною освітою на адаптивних засадах.

Звернемося до понять «розвиток» і «адаптивне управління».

Під розвитком ми розуміємо весь процес змін сталого стану системи у просторі й часі. Це спрямований процес кількісних і якісних змін у структурі матеріальних об'єктів. Розвиток для кожної системи унікальний, свій. Точно вказати напрямок розвитку об'єктивно неможливо, але його можна «провокувати» за допомогою активаторів, які збільшують вірогідність просування у бажаному напрямі через реакцію резонансу (відгук внутрішньої структури на зовнішній подразник – активатор). Саме резонанс є початком усвідомлення своєї потреби, початок самоорганізації розвитку в цьому напрямі.

Розвиток ще можна розглядати як кризу двох основ: утворюючої й руйнуючої, тому що розвиток завжди відбувається за умови вирішення суперечок. Під кризою розуміють «рішення» (грец.), це завершення або перелам у ході деякого процесу, що має характер боротьби. Момент кризи – кінець

невизначеності [1].

В умовах свідомого управління процес розвитку потребує супроводжуючого відстеження для попередження перетворення утворюючої сили у руйнуючу.

В основі будь-яких перетворень лежить всезагальний закон структурного перетворення, що витікає із загальної теорії організації та дезорганізації [1].

У відповідності з цією теорією зміни починаються з порушення рівноважного стану системи при здійсненні зовнішнього впливу.

Після цього вступає в дію частковий закон розходження форм, що розкриває природу розвитку. Розвиток виникає через появу та посилення відмінностей, спрямованих на встановлення додаткових зв'язків для забезпечення більшої стійкості форм. Додаткові відносини характеризуються своєю необоротністю, бо виникнення чогось нового відбувається завдяки руйнуванню чогось старого.

Системне розходження розвиває певні умови нестійкості, створюючи підґрунтя для розвитку системних протиріч. Наступним кроком є зростання організаційних відмінностей між частками цілого.

Вирішення системних протиріч відбувається шляхом узгодження мети, кон'югаційних процесів, які зближують частки цілого, утворюючи нову зв'язку. Це процес сходження форм, який призводить до їх поєднання й утворення нової єдності.

Таким чином, процес системного розходження має подвійну сутність, яка полягає у розвитку системи до більшої стійкості форм шляхом утворення додаткових зв'язків з обов'язковим наступним їх розривом через накопичення нових протиріч.

Наприклад, обмеженість часу при ринкових відносинах не дає змоги керівнику виміряти і відстежувати процес виконання завдань. Він вимушений делегувати це працівнику, який привносить своє бачення у виконання, намагаючись частково задовольнити свої потреби у самовираженні, визнанні та самореалізації. Це і породжує системну диференціацію. Однак досягнення спільної мети консолідує зусилля і приводить систему до нового стану (з'являється новий

результат, при досягненні якого працівники частково або повністю задовольняють і свої потреби, отримуючи нові знання, уміння і підвищений рівень – новий особистий та колективний стан). Отже, фаза системної диференціації змінюється фазою системної консолідації. У процесі розвитку ці фази постійно чергуються. Призупинка чергування призупиняє розвиток.

Взагалі система зберігається за рахунок підтримки динамічної рівноваги з середовищем шляхом установа двох потоків активностей: поглинаючого потоку, що переходить із середовища у середину системи; випромінюючого потоку, який утрачає активності, що переходять у зовнішнє середовище із середини системи.

Ці процеси регулюють розвиток системи у напрямку більш стійких відносин. Розвиваються такі відмінності, які підвищують зв'язність, організованість, структурну стійкість системи та її міцність під зовнішнім впливом. Установлюються додаткові зв'язки, які ніколи не бувають досконалими, тому що обмін активностями ніколи не доходить до кінця.

Організаційно-зовнішній вплив зовсім не той, що геометрично спрямований ззовні, а той, який намагається подолати опір системи, розриваючи зв'язки активностей. Управління системою запобігає деструктивним змінам або підтримує розвиток і закріплює нові зв'язки.

У системі професійно-технічної освіти розвитку підлягають всі її складові: умови, процес і результат. **До умов** ми відносимо такі види забезпечення:

- ресурсне: матеріально-технічне (приміщення, лабораторії, майстерні, належне обладнання, у т. ч. комп'ютеризація та інформатизація); фінансове (фінансування у повному обсязі для оновлення обладнання, заробітної плати, стипендії, гранти для фінансової підтримки, тощо), кадрове (висококваліфіковані педагогічні працівники: створення в навчальному закладі системи неперервної освіти педагогічних та керівних працівників.), споживачі освітніх послуг (учні);
- дидактичне: зміст ПТО (освітні стандарти), організація навчально-виховного і навчально-виробничого процесів (акцент на практичну підготовку, пріоритетність підготовки на виробництві), інноваційні технології навчання;

– Створення середовища освітніх послуг для постійного вдосконалювання та задоволення освітніх потреб учнів. При підвищенні кваліфікації керівників, учителів і майстрів виробничого навчання забезпечення персоніфікованого (адресного) характеру процесу підвищення кваліфікації із урахуванням особливостей навчальних закладів, де вони працюють.

З метою створення оптимального інформаційно-навчального середовища для учнів/слухачів у ПТНЗ мають розроблятися освітні портали, де варто розміщувати різноманітну навчальну інформацію, інформаційно-методичні матеріали, електронні каталоги бібліотек, статистичні бази даних, навчально-прикладні програми тощо.

Одним із важливих видів збагачення освітнього середовища мають бути спецкурси за вибором учнів/слухачів для задоволення їхніх різноманітних освітніх потреб. Для розширення насиченості освітнього середовища в умовах використання елементів дистанційного навчання можуть бути розроблені дистанційні спецкурси. Для цього необхідно стимулювати педагогічних працівників до оперативного розроблення різних інформаційно-методичних матеріалів: електронних навчальних посібників; науково-методичних комплексів; методичних рекомендацій щодо виконання поточного контролю та написання атестаційних робіт. Ключовим у цьому напрямі має бути впровадження у навчальний процес нових інформаційних технологій, комп'ютерних програм, сучасних моделей управління навчальними закладами тощо.

– методологічне і методичне: використання практико-орієнтованого, особистісного, компетентнісного підходів; запровадження інтерактивних методів навчання і виховання; комп'ютеризація навчально-виховного й управлінського процесів.

До процесу ми відносимо здійснення теоретичного і практичного навчання учнів з позицій компетентнісного підходу, зорієнтованого на вимоги ринку праці і ринку освітніх послуг. У процесі підготовки має здійснюватися поточне коригування змісту, форм, методів навчання тощо у відповідності до результатів аналізу згаданих ринків. Наприклад, у результаті аналізу мають бути здобуті відомості про появу у професійних стандартах керівників, педагогічних

працівників різних категорій системи професійно-технічної освіти нових характеристик, які затребувані на ринку праці.

При аналізі ринку освітніх послуг мають бути отримані відомості про нові програми, спецкурси, інноваційні технології, що спрямовані на формування тих характеристик кваліфікованих робітників, які диктуються ринком праці.

Отримані дані будуть спрямувати діяльність навчального закладу на внесення змін у зміст, методику й технології підготовки/розширення профілю фахівців відповідно до вимог роботодавців та ринку праці. Для спрямування навчально-виховного і навчально-виробничого процесів на ринкові вимоги в діяльність ПТНЗ запроваджуються маркетингово-моніторингові дослідження.

До результату ми відносимо отримання конкурентоздатного випускника ПТНЗ та розвиток педагогічних працівників (керівників, учителів загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, майстрів виробничого навчання). Для досягнення позитивного результату необхідно розробляти моделі діяльності всіх категорій учасників навчально-виховного і навчально-виробничого процесів, проводити за цим розробленим інструментарієм моніторинг і досягати узгодження між зовнішнім коригуванням і рефлексивним саморозвитком.

Рішенню цього завдання сприяє розроблена нами на основі ідеї спрямованої самоорганізації концепція трансформації зовнішніх вимог у внутрішні мотиви.

Основними ідеями концепції спрямованої самоорганізації в управлінні освітою є такі:

1. Визнати пріоритетними в освіті розвиток людини і діяльність як засіб цього розвитку.
2. Діяльність і розвиток спрямовувати по шляху, який узгоджує вимоги людини, суспільства, держави і враховує реальні обставини.
3. Для цього сполучати процеси управління й самоуправління, забезпечуючи спрямовану самоорганізацію, яка здійснює сама людина в усвідомлених нею параметрах.

Все це можна висловити у такій надії: з метою забезпечення коеволюції

людини, суспільства й держави створити умови для природної самоорганізації людини в ustalених межах узгоджених вимог самої людини, суспільства, держави і реальних обставин.

Отже, спрямована самоорганізація забезпечується урівноваженням природних потреб, здібностей, можливостей людини й умов, в яких вона живе і діє.

Спрямування забезпечує сама людина, аналізуючи умови, в яких вона знаходиться, і приймаючи відповідні рішення.

Зовнішній вплив на самоорганізацію здійснюється через створення умов, які сполучають внутрішні потреби особистості із зовнішніми вимогами до неї.

При такому підході здійснюється природна заміна командно-адміністративного управління на корпоративне, розкриваються можливості для розвитку кожної особистості, для сполучення мотивів керівників і виконавців, для спрямованої самоорганізації педагогів і навчального закладу .

Отже, при управлінні у такий спосіб завдання керівника полягає у визначенні умов, які змогли б залучити людину до активної самоорганізації.

Таким чином, управління у спосіб спрямованої самоорганізації узгоджує процеси централізації та децентралізації природовідповідним шляхом, а також постійно враховує та використовує невизначеність і випадковість.

Таким чином, управління здійснюється через самоуправління і самоорганізацію. При цьому узгоджуються зовнішні й внутрішні завдання, виробляється серединна лінія поведінки, досягається мета найекономнішим способом.

Як вже зазначалося, розвиток системи завжди пов'язаний з розвитком її управлінської підсистеми. Спрямований розвиток системи професійно-технічної освіти можна здійснити через конкретні зміни в її управлінській підсистемі, керуючись закономірністю про співвідносність структури управління і структури керованого об'єкта.

Отже, функціонування і розвиток професійно-технічної освіти детерміновані закономірностями соціального управління, потребами та інтересами людини, державними вимогами та реальними обставинами. Тому для ефективного управління треба враховувати потреби людини, визнавати пріоритет

її розвитку, аналізувати суспільну ідеологію освіти, державно-нормативні документи про професійно-технічну освіту і реальні умови її функціонування. Це необхідно для визначення реалістичної мети, яка узгоджувала б дію всіх перелічених детермінантів.

Слід зазначити, що система професійно-технічної освіти в останні роки зазнала суттєвих змін у зв'язку з трансформацією соціально-економічної структури суспільства і розвитком ринкових відносин. Розвиток науки в галузі професійно-технічної освіти дозволяє прогнозувати наступні дії в її модернізації і реформуванні. Проте, світові інтеграційні та глобалізаційні процеси примушують переорієнтовуватися на вимоги світового освітнього простору, що потребує відповідного теоретичного і практичного переосмислення діяльності національної системи професійно-технічної освіти.

Отже, в умовах реформування соціально-економічної структури суспільства в Україні важливого значення набуває наукова основа спрямованих перетворень різних сфер людської діяльності, частку якої складає професійно-технічна освіта.

Використана література

1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука: Кн. 1 и 2. / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – 655 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Єльнікова Г.В. Теоретико-концептуальні підходи до управління професійно-технічною освітою в умовах децентралізації / Галина Василівна Єльнікова // Децентралізація управління професійно-технічною освітою: монографія / авт. кол. В.І.Свистун, Д.Д.Айстраханов, Г.В.Єльнікова та ін. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 356 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю.Шведовой. – 21 изд. перераб. и доп. / С. И. Ожегов.– М.: Рус. Яз., 1989. – 924 с.
5. Философский энциклопедический словарь Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильчев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.

